

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «БАКАЛАВР»

МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У АБІТУРІЄНТІВ

Спеціальності **053 «Психологія»**
Освітньо-професійна програма **«Психологія»**

Виконав:
здобувач вищої освіти ПС - 41
Романюк (Клявзунік) О.Р.

(підпис)

Керівник:
канд. психол. н, доцент
Бабій Микола Федорович

(підпис)

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Канд. психол. н, доцент
Гарант освітньої-професійної програми:
Доц. Савчук Н.А.

Луцьк – 2026 року

АНОТАЦІЯ

Романюк (Клявзунік) Ольга Ростиславівна. «Мотивація професійного самовизначення у абітурієнтів». Рукопис.

Кваліфікаційна робота бакалавра ОПП «Психологія» спеціальності 053. Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2026.

Актуальність теми. Упродовж останніх десятиліть проблема професійного самовизначення та професійної орієнтації учнівської молоді набула особливої уваги з боку науковців і практиків. Сучасні соціально-економічні умови, динамічні зміни ринку праці та зростання вимог до професійної мобільності особистості зумовлюють необхідність раннього, усвідомленого й психологічно виваженого вибору майбутньої професійної діяльності. У вітчизняній психолого-педагогічній науці накопичено значний теоретичний і практичний досвід підготовки молоді до професійного самовизначення, у центрі якого перебуває особистісно орієнтований підхід.

Об'єктом дослідження є складові професійного самовизначення .

У роботі застосовано комплекс методів, зокрема: теоретичний аналіз проблеми, опитування, методи математичної статистики. У роботі використано методики: опитувальник ММРІ, методика діагностики «маскулінності-фемінності» (BSPI), міні-твір «Якою я уявляю справжню жінку», «Яким я уявляю справжнього чоловіка».

Професійне самовизначення особистості є одночасно процесом і результатом її загального професійного розвитку як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Результатом такого розвитку вік ранньої юності є готовність до професійного самовизначення, яка свідчить про самостійний вибір старшокласником свого професійного шляху, мети, цінностей і моральних норм у майбутній професії та пов'язаного з нею способу життя. Одночасно сформованість такого новоутворення є критерієм прояву ефективності розвитку цього тривалого і складного процесу в ранній юності.

Ключові слова: рання юність, самовизначення, самосвідомість, вибір професії.

ABSTRACT

Romanyuk (Klyavzunik) Olga Rostislavivna. "Motivation of professional self-determination among applicants." Manuscript.

Bachelor's qualification thesis of the OPP "Psychology" specialty 053. Lutsk National Technical University. Lutsk, 2026.

Relevance of the topic. The current challenges of the development of modern society necessitate a rethinking of approaches to the formation of a personality, in particular in the context of its gender-role identity. Social transformations, changes in the value system and reorientation of traditional models of interaction actualize the problem of becoming a person as a subject of gender relations. In this connection, there is a growing interest in psychological and pedagogical science to study the process of personality formation not only as an individual with certain mental characteristics, but also as a bearer of socially determined ideas about male and female roles.

The object of research is self-identity in early adolescence.

The work uses a set of methods, in particular: theoretical analysis of the problem, surveys, methods of mathematical statistics. The work uses methods: the MMRI questionnaire, the "masculinity-femininity" diagnostic method (BSPI), the mini-essay "What I imagine a real woman is like", "What I imagine a real man is like".

Professional self-determination of an individual is both a process and a result of his general professional development as a subject of future professional activity. The result of such development at the age of early youth is readiness for professional self-determination, which indicates the independent choice of a high school student's professional path, goal, values and moral norms in the future profession and the lifestyle associated with it. At the same time, the formation of such a neoplasm is a criterion for demonstrating the effectiveness of the development of this long and complex process in early youth.

Key words: early youth, self-determination, self-awareness, choice of profession.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ	
1.1. Професійне самовизначення як об’єкт психологічного аналізу.....	10
1.2. Особливості вибору професії в старших класах	21
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	
2.1. Опис методик та програми дослідження.....	34
2.2. Аналіз отриманих результатів.....	36
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	48
ДОДАТКИ	51

ВСТУП

Актуальність. Упродовж останніх десятиліть проблема професійного самовизначення та професійної орієнтації учнівської молоді набула особливої уваги з боку науковців і практиків. Сучасні соціально-економічні умови, динамічні зміни ринку праці та зростання вимог до професійної мобільності особистості зумовлюють необхідність раннього, усвідомленого й психологічно виваженого вибору майбутньої професійної діяльності. У вітчизняній психолого-педагогічній науці накопичено значний теоретичний і практичний досвід підготовки молоді до професійного самовизначення, у центрі якого перебуває особистісно орієнтований підхід.

Зазначений підхід передбачає розгляд старшокласника як активного суб'єкта власного життєвого та професійного шляху. Дослідники підкреслюють провідну роль індивідуально-психологічних характеристик особистості-ціннісних орієнтацій, мотивів, інтересів, здібностей і рівня самосвідомості- у процесі професійного вибору. Саме ці чинники значною мірою визначають успішність і стабільність професійного самовизначення в юнацькому віці.

Актуальність проблеми професійного самовизначення зумовлена й негативними наслідками необґрунтованого або випадкового вибору професії, серед яких можна виокремити:

- зниження ефективності та результативності трудової віддачі;
- підвищення ймовірності помилок і професійних невдач;
- формування стану емоційного дискомфорту, незадоволеності та психологічного виснаження;
- значні економічні витрати, пов'язані з перекваліфікацією та повторним професійним навчанням.

Проблема професійного самовизначення учнівської молоді займає важливе місце у педагогічній та віковій психології, оскільки безпосередньо пов'язана з ключовим етапом становлення особистості. Особливої значущості вона набуває в період ранньої юності, коли відбувається інтенсивне формування життєвих планів, світоглядних позицій та уявлень про майбутню професійну реалізацію.

У цьому контексті одним із пріоритетних і водночас складних завдань сучасної школи є розвиток у старшокласників здатності до свідомого, самостійного та відповідального вибору професії. Успішність розв'язання цього завдання значною мірою залежить від активної життєвої позиції учнів, рівня сформованості їхньої самосвідомості, прагнення до самореалізації, а також уміння приймати зважені рішення та нести за них відповідальність. Саме тому вивчення психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників відкриває нові можливості для його оптимізації та вдосконалення профорієнтаційної роботи.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні складові структури професійного самовизначення старшокласників.

Об'єкт дослідження – складові професійного самовизначення.

Предмет дослідження – стимульні й поведінкові елементи конструкції професійного самовизначення у випускників.

Завдання бакалаврської роботи:

- 1) здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з питань розгляду професійного самовизначення учнівської молоді;
- 2) скласти програму дослідження емпіричного дослідження
- 3) дослідити мотиваційний та поведінковий компоненти.
- 4) здійснити кількісний та якісний аналіз, зробити висновки.

Методи дослідження: «Діагностика мотиваторів соціально - психологічної активності особистості», «Методика визначення типу особистісного (професійного) самовизначення», «Методика визначення професійних переваг особистості», кількісний та якісний аналіз.

Інформаційну базу дослідження становили науковий внесок (І. Бех, О. Мельник, В. Рибалко, Б. Федоришин у галузі теорії і практики підготовки молоді до професійного самовизначення, в основі яких лежить особистісно орієнтований підхід. Вони наголошують на важливості особистісних аспектів

цього процесу, які відіграють домінуючу роль у професійному самовизначенні старшокласника.

Під час виконання кваліфікаційної роботи бакалавра було використано інструменти штучного інтелекту для редагування та форматування тексту виключно як допоміжний засіб для пошуку ідей, уточнення формулювань та опрацювання літератури. Усі твердження, висновки та результати дослідження належать автору та ґрунтуються на власному аналізі, а отримані результати від генеративного ШІ були перевірені на достовірність та відповідність академічній доброчесності.

Теоретико - методологічна база. Найважливіший внесок у проблему самовизначення зробили Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, І. А. Зязюн, Г.С. Костюк, Н. Г. Ничкало, П. С. Перепелиця, В. В. Рибалка, В. А. Семиченко, О.В.Скрипченко).

База дослідження: емпіричний пошук проводився на базі Комунального закладу загальної середньої освіти «Луцький ліцей №14 імені Василя Сухомлинського Луцької міської ради», в якому були задіяні 30 учнів одинадцятих класів.

Структура кваліфікаційної роботи включає в себе вступ, два розділи, висновки та список використаних джерел. Загальна кількість сторінок –57 стор. .

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

1.1. Професійне самовизначення як об'єкт психологічного аналізу

Стрімкий розвиток науки й техніки, а також постійні трансформації соціально-економічного середовища зумовлюють зростання інтересу до проблеми професійного становлення особистості. У сучасному суспільстві професійна діяльність виходить за межі суто утилітарної функції забезпечення матеріальних потреб і дедалі частіше розглядається як важливий простір самореалізації, самоствердження та внутрішнього розвитку людини.

За таких умов актуалізується потреба у переосмисленні традиційних підходів до аналізу професійної діяльності. Вивчення цієї проблематики вже не може обмежуватися формально-логічним описом трудових функцій, а потребує звернення до психологічних механізмів свідомості й самосвідомості суб'єкта праці. Особливого значення набуває дослідження індивідуальної системи цінностей, особистісних смислів, рівня рефлексії та суб'єктивного бачення власного професійного майбутнього [23].

Застосування суб'єктного підходу дозволяє розглядати професійне самовизначення як активний і динамічний процес, у якому особистість виступає ініціатором і регулятором власного професійного шляху. У цьому контексті ключовими стають внутрішні психологічні чинники, що зумовлюють здатність людини усвідомлено планувати, коригувати та реалізовувати свою професійну траєкторію[7].

Вагомий внесок у розуміння проблеми професійного розвитку було здійснено у вітчизняній психології завдяки включенню ранніх етапів онтогенезу до аналізу процесів професійного становлення. Дослідження засвідчують, що результативність профорієнтаційної роботи в підлітковому віці значною мірою залежить від сформованості базових уявлень про світ праці та власні можливості на попередніх вікових етапах[7].

Наукові дані підтверджують, що в окремих випадках стійкі професійні наміри можуть виникати вже у молодшому шкільному віці. Як зазначає П. С.

Перепелиця, хоча в дошкільному періоді питання усвідомленого вибору професії ще не постає, саме цей етап створює психологічні передумови для майбутнього професійного самовизначення, формуючи інтереси, схильності та первинні уявлення про трудову діяльність[11].

Сучасні дослідження професійного самовизначення здійснюються в межах цілісного підходу до розвитку особистості. Методологічну основу таких наукових розвідок становлять ідеї Г. С. Костюк щодо формування особистості в діяльності, а також положення концепцій психічного розвитку, які розкривають залежність особистісних змін від трансформації провідних видів діяльності. Відмінною рисою сучасних наукових підходів є посилена увага до індивідуально-психологічних характеристик, що визначають специфіку процесу професійного самовизначення[11].

У наукових працях Б. Федоришин професійне самовизначення розглядається як невід'ємна та принципово важлива складова цілісного професійного розвитку особистості. Дослідник переконливо доводить, що самовизначення не зводиться до разового акту вибору професії, а постає як тривалий процес прийняття рішень, що супроводжує людину протягом усього життя та безпосередньо залежить від її способу життя, життєвих цілей і соціального досвіду[21].

Узагальнюючи наукові підходи, доцільно умовно виокремити кілька базових різновидів самовизначення, серед яких найчастіше розрізняють професійне, соціальне та особистісне. На високих рівнях розвитку ці форми тісно переплітаються між собою, утворюючи єдиний простір життєвого вибору людини. Водночас кожен із зазначених типів має власні специфічні характеристики, що дозволяють розмежовувати їх на аналітичному рівні[21].

Професійне самовизначення вирізняється, передусім, високим ступенем формалізації. Рівень професійної реалізації особистості фіксується через офіційні показники - дипломи, сертифікати, записи у трудовій документації, а також через об'єктивні результати трудової діяльності. Крім того, реалізація професійного вибору значною мірою залежить від наявності сприятливих

зовнішніх умов, зокрема соціального запиту, відповідної інфраструктури, організаційних можливостей та матеріально-технічного забезпечення.

Соціальне самовизначення характеризується широтою та всеохопністю, оскільки пов'язане з формуванням певного стилю життя та системи соціальних ролей, притаманних конкретному соціокультурному середовищу. Воно істотно залежить від домінантних у суспільстві уявлень, норм і стереотипів, а також від комплексу об'єктивних чинників - економічних, соціальних, екологічних та інших умов, що визначають життєдіяльність певної соціальної чи професійної спільноти[2].

Особистісне самовизначення, на відміну від інших типів, практично не піддається формалізації. Повноцінний розвиток особистості не може бути зафіксований у вигляді офіційного документа чи стандартизованого показника. Його становлення найчастіше відбувається в умовах складних життєвих ситуацій, моральних дилем і внутрішніх конфліктів, які не лише створюють можливості для прояву індивідуальних якостей, а й стимулюють їх подальший розвиток[2].

Професійне самовизначення особистості перебуває у тісному взаємозв'язку з процесом її професійного розвитку. Як зазначає відомий український науковець Г. О. Балл, професійний розвиток людини слід розуміти як поступове становлення суб'єкта професійної діяльності, що невіддільне від формування її професійного самовизначення. У цьому процесі вибір професійного шляху виступає не лише початковим етапом, а й постійно оновлюваним компонентом життєвого розвитку особистості[2].

Методологічні засади психологічного аналізу проблеми самовизначення були закладені у працях Г. С. Костюк. Учений розглядав професійне самовизначення в контексті загальної проблеми детермінації психічного розвитку, спираючись на сформульований ним принцип взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників. Згідно з цим підходом, вплив зовнішніх обставин реалізується через внутрішні умови особистості, а результат дії залежить від її індивідуальних психологічних властивостей. Таким чином, професійне

самовизначення постає як єдність зовнішньої зумовленості та внутрішнього саморозвитку суб'єкта[14].

У межах власної концепції Г. О. Балл трактує професійне самовизначення як сформовану готовність до здійснення професійного вибору. На його думку, вона являє собою відносно стійку, цілісну систему професійно значущих якостей особистості, що включає позитивне ставлення до обраної сфери діяльності, наявність відповідних знань, умінь і навичок, а також здатність до їх практичного застосування[2].

Інший підхід до розуміння проблеми пропонує М. Й. Боришевський, який визначає професійне самовизначення як інтегративну характеристику особистості. Вона забезпечує усвідомлене й автономне вибудовування стратегії професійного вибору та виявляється у моральній, психофізіологічній і практичній готовності до формування й реалізації професійних намірів, планів і прагнень[17].

Своєю чергою, В. В. Рибалка підкреслює смислотворчий аспект професійного самовизначення. Учений вважає, що його сутність полягає в самостійному й усвідомленому пошуку сенсів як обраної або вже здійснюваної професійної діяльності, так і всієї життєдіяльності людини в конкретних соціально-економічних умовах. Важливим є також знаходження особистісного сенсу в самому процесі професійного вибору та самовизначення[22].

У наукових працях О. В. Скрипченко професійне самовизначення трактується як багатовимірний процес, що охоплює не лише вибір кар'єрного напрямку та сфери професійної реалізації, а й активний розвиток особистісного потенціалу. Дослідник підкреслює, що важливим компонентом цього процесу є формування практичного, діяльнісного ставлення особистості до соціокультурних і професійно-виробничих умов, у межах яких відбувається її суспільно значуща діяльність і саморозвиток[24].

На нашу думку, надзвичайно змістовне й концептуально виважене розуміння професійного самовизначення запропонував С. Д. Максименко. Учений розглядає його як особливий вид діяльності особистості, наповнений

індивідуальними смислами та спрямований у майбутнє. У центрі цього процесу перебувають уявлення про бажане професійне майбутнє, а також усвідомлення людиною себе та свого місця в системі ділових і міжособистісних відносин[9].

Узагальнюючи різні наукові підходи, професійне самовизначення можна визначити як здатність особистості знаходити й утверджувати власне місце у сфері професійної діяльності, усвідомлювати свої інтереси, спрямованість і здібності, співвідносячи їх із вимогами професії для ефективного виконання професійних обов'язків.

Як уже зазначалося, професійне самовизначення не обмежується вибором конкретної професії, а часто набуває значення вибору життєвого шляху загалом. У цьому контексті С. Д. Максименко наголошує, що професійний вибір не слід тлумачити у вузько індивідуалістичному сенсі. Навпаки, він має розглядатися як процес залучення особистості до суспільства, культури та цивілізаційного розвитку, у межах якого професійна діяльність стає формою соціальної відповідальності[9].

У психологічній науці професійне самовизначення розуміється як процес самопізнання та об'єктивної оцінки індивідом власних психологічних і особистісних характеристик, а також їх зіставлення з вимогами, що висувуються до представників певної професії. Цей процес включає ухвалення важливих рішень щодо майбутньої трудової діяльності, зокрема вибір професії, освітнього закладу та подальшого місця працевлаштування[9].

Водночас професійне самовизначення не заперечує принцип свободи вибору, а, навпаки, ґрунтується на ньому. По-перше, воно не обмежує свободу дій особистості, а сприяє її усвідомленій реалізації. По-друге, вільний професійний вибір не є стихійним або випадковим, а передбачає внутрішню відповідальність за прийняті рішення. По-третє, така свобода має узгоджуватися з об'єктивною необхідністю співвіднесення особистих прагнень і професійних намірів із потребами суспільства. Нарешті, вибір професії вимагає реалістичної оцінки власних можливостей і якостей у співвідношенні з вимогами конкретної професійної діяльності[6].

У вітчизняній психологічній науці професійне самовизначення розглядається не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку із загальним процесом самовизначення особистості, який виступає провідним механізмом досягнення особистісної зрілості. Центральним елементом цього процесу є свідомий вибір людиною власного місця в системі соціальних взаємин, що відображає її ставлення до суспільства, праці та самої себе.

У межах такого підходу професійне самовизначення трактується як складова життєвого самовизначення, яка забезпечує входження особистості до певного соціально-професійного простору. Через вибір стилю життя, сфери трудової діяльності та конкретної професії людина інтегрується в відповідну соціальну й професійну групу, набуваючи визначеного соціального статусу та ролі[18].

Водночас структура життєвого самовизначення не обмежується лише професійним виміром. Поряд із ним виокремлюються інші, не менш важливі компоненти - соціальне, моральне, сімейне та естетичне самовизначення. Саме їх взаємодія забезпечує здатність особистості усвідомлено виявляти й відстоювати власну позицію в проблемних і вибіркових життєвих ситуаціях, зокрема в умовах складного та багатовимірного світу професій і видів трудової діяльності[18].

На думку дослідників, поява вираженої потреби в самовизначенні є показником досягнення людиною достатньо високого рівня психічного та особистісного розвитку. Для цього рівня характерним є прагнення зайняти відносно автономну, незалежну позицію в системі інформаційних, ідеологічних, професійних, емоційних та міжособистісних зв'язків з оточенням.

Таким чином, професійне самовизначення постає водночас і як процес, і як результат загального професійного розвитку особистості, яка формується як суб'єкт майбутньої професійної діяльності. У період ранньої юності підсумком цього розвитку стає сформована готовність до професійного самовизначення, що виявляється у здатності старшокласника самостійно визначати свій професійний шлях, окреслювати життєві та професійні цілі, цінності й моральні

орієнтири, а також усвідомлено обирати пов'язаний із професією спосіб життя[15].

На етапі ранньої юності ключовим соціальним завданням розвитку постає вибір майбутньої професії, а також формування соціального й особистісного самовизначення. До завершення навчання в закладі загальної середньої освіти юнаки та дівчата мають досягти такого рівня психологічної готовності, який забезпечує успішний перехід до дорослого життя. Йдеться про сформованість індивідуальних якостей, здібностей і потреб, що створюють умови для повноцінної самореалізації особистості у професійній діяльності, суспільному житті та майбутніх сімейних стосунках[15].

Важливими складовими цієї готовності є розвиток потреби в міжособистісному спілкуванні та оволодіння ефективними способами його здійснення; становлення теоретичного мислення й уміння орієнтуватися в його різних формах - науковій, художній, етичній, правовій. Це знаходить відображення у формуванні основ наукового та громадянського світогляду. Не менш значущим є розвиток рефлексії, що забезпечує здатність до усвідомленого, критичного ставлення до себе, а також формування внутрішньої готовності до трудової діяльності[15].

За умови сформованості зазначених характеристик молода людина набуває необхідної психологічної основи для самовизначення, яке розглядається як центральне новоутворення раннього юнацького віку. Попри складність і багатовимірність цього феномену, його сутність полягає у прагненні зайняти внутрішню позицію дорослого, усвідомити себе повноправним членом суспільства, визначити власне місце у соціальному просторі та окреслити життєве призначення. Іншими словами, йдеться про глибоке розуміння себе, своїх можливостей і перспектив подальшого розвитку.

Провідною діяльністю на цьому віковому етапі стає навчально-професійна, яка поєднує освітні завдання з підготовкою до майбутньої трудової реалізації. Водночас перехідний, маргінальний характер соціального статусу ранньої юності зумовлює специфічні психологічні особливості цього віку. З

одного боку, зберігаються проблеми, успадковані від підліткового періоду, зокрема прагнення відстояти автономію та незалежність від старших. З іншого - процес самовизначення вимагає не ізоляції від світу дорослих, а, навпаки, активного пошуку власного місця в ньому та орієнтації в системі соціальних відносин[20].

Реалізація цього завдання передбачає диференціацію інтересів і пізнавальних здібностей, розвиток інтегративних механізмів самосвідомості, формування цілісного світогляду та стійкої життєвої позиції. Водночас сформованість самовизначення як особистісного новоутворення виступає критерієм ефективності психічного розвитку в ранній юності. Завершення цього складного й тривалого процесу пов'язується з появою у старшокласника позитивного ставлення до себе як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності та власної самореалізації в ній.

Професійне самовизначення полягає в усвідомленні людиною себе як активного суб'єкта певної професійної діяльності та передбачає складний комплекс внутрішніх психологічних процесів. Насамперед ідеться про критичну оцінку власних індивідуально-психологічних характеристик і співвіднесення особистісних можливостей із психологічними та професійними вимогами, які висуваються до майбутнього фахівця. Важливим компонентом цього процесу є також усвідомлення власної ролі в системі соціальних відносин і відповідальності за результати професійної діяльності та реалізацію особистісного потенціалу. Не менш значущою складовою виступає здатність до саморегуляції поведінки, спрямованої на досягнення усвідомлено поставлених професійних цілей[20].

Професійне самовизначення є багатовимірним і динамічним процесом, який може розглядатися з різних позицій. З одного боку, його можна інтерпретувати як сукупність соціальних завдань, що ставляться суспільством перед особистістю на певних етапах її розвитку та потребують послідовного розв'язання. З іншого боку, цей процес постає як поетапне прийняття рішень, у межах якого індивід намагається узгодити власні інтереси, схильності й

прагнення з актуальними потребами суспільства. Крім того, професійне самовизначення доцільно розглядати як складову формування індивідуального стилю життя, невід'ємною частиною якого є професійна діяльність.

Основні завдання професійного самовизначення полягають у формуванні в особистості установки на власну активність і самопізнання як базових умов усвідомленого професійного вибору. Важливим є ознайомлення з різноманіттям світу професій, сучасними вимогами ринку праці та загальними принципами вибору професійного шляху. Необхідною умовою виступає розвиток процесів самопізнання та формування цілісного образу «Я» як суб'єкта майбутньої професійної діяльності[8].

Крім того, професійне самовизначення передбачає формування вмінь співвідносити уявлення про себе з вимогами конкретних професій і реальними запитами ринку праці, на основі чого вибудовується та коригується індивідуальний професійний план. Важливе значення має розвиток здатності аналізувати різні види професійної діяльності з урахуванням їх психологічної спорідненості та подібності вимог до особистості[8].

Ефективне професійне самовизначення також потребує створення умов для практичної перевірки можливостей самореалізації в різних сферах діяльності, зокрема через організацію професійних проб. Не менш актуальним завданням є розвиток професійно важливих якостей, формування внутрішньої мотивації та психологічної готовності до зміни професійного напрямку або переорієнтації на нову діяльність. Завершальним аспектом виступає виховання загальнолюдських і загальнопрофесійних якостей, а також формування адекватних і соціально значущих потреб[8].

Важливим структурним елементом професійного самовизначення виступає сформованість професійного плану, який відображає обґрунтоване уявлення особистості про обрану сферу трудової діяльності, можливі шляхи здобуття професії та перспективи подальшого професійного зростання. Такий план не існує ізольовано, а є складовою ширшого життєвого планування, що охоплює уявлення людини про бажаний спосіб життя, очікуваний соціальний і

професійний статус, сімейні орієнтири, а також способи й ресурси досягнення поставлених цілей.

У межах аналізу професійного самовизначення Б. Федоришин виокремлює два його взаємопов'язані рівні. Перший - гностичний - пов'язаний із трансформацією свідомості та самосвідомості особистості, формуванням нових уявлень про себе та власне професійне майбутнє. Другий - практичний - проявляється у реальних змінах соціального статусу людини та її включенні в конкретні види професійної діяльності[24].

Професійний план має складну внутрішню структуру й охоплює низку взаємопов'язаних компонентів. Насамперед він передбачає усвідомлення цінності праці в житті людини, що визначає мотиваційні підстави професійного вибору. Важливе місце посідає формування віддаленої професійної перспективи, або професійної мрії, яка узгоджується з іншими життєвими цілями - сімейними, матеріальними, соціальними. Поряд із цим визначаються найближчі професійні цілі, що виступають конкретними етапами на шляху до реалізації стратегічного задуму.

Не менш значущим є передбачення альтернативних варіантів професійного розвитку та їх ієрархізація, що забезпечує гнучкість професійного вибору. Професійний план також включає поінформованість про світ професій і систему професійної освіти, реалістичну оцінку власних можливостей, а також знання шляхів професійної підготовки й саморозвитку. Важливим аспектом є практична апробація окремих складників плану через пробні, пошукові дії, які дозволяють скоригувати первинні наміри. У разі невідповідності між індивідуальними можливостями та обраними професійними перспективами передбачається перегляд професійного плану або формування нового варіанту професійного вибору[24].

Професійне самовизначення доцільно розглядати як елемент більш масштабних систем особистісного розвитку. Зокрема, воно є складовою соціального самовизначення, що передбачає пошук молодою людиною власного місця в соціальній структурі суспільства. Водночас професійний вибір

інтегрується в процес життєвого самовизначення - особливої форми взаємодії особистості зі світом, у межах якої людина постає активним суб'єктом власного життя, свідомо включається в перебіг подій, надає їм індивідуального смислу та бере на себе відповідальність за прийняті рішення і здійснені вчинки.

Ключовими показниками сформованого професійного самовизначення є:

- достатній рівень поінформованості учня щодо структури економіки, потреб ринку праці, специфіки та умов обраної професійної діяльності, а також знання навчальних закладів, де можна здобути потрібну кваліфікацію;
- сформовані професійні інтереси та конкретні наміри щодо вибору майбутньої діяльності;
- наявність мотивуючих чинників, що визначають вибір професії;
- спеціальні здібності та схильності, необхідні для обраної професії;
- практичний досвід у відповідній сфері діяльності;
- узгодженість інтересів, здібностей та нахилів з вимогами професійної діяльності;
- фізичний та психічний стан, відсутність медичних протипоказань для обраної професії[12].

Професійне самовизначення являє собою тривалий і динамічний процес, який охоплює весь період трудової активності особистості - від зародження професійних намірів до завершення трудової діяльності.

Процес формування професійного самовизначення розпочинається ще в старшому шкільному віці, проте йому передують попередні етапи:

- Первинний вибір професії (характерний для учнів молодшого шкільного віку): формуються малодиференційовані уявлення про світ професій, ситуативне сприйняття власних ресурсів, необхідних для виконання майбутньої професійної діяльності, та нестійкі професійні наміри.
- Етап професійного самовизначення (старший шкільний вік): виникають і закріплюються перші професійні наміри, відбувається початкове орієнтування в різних сферах трудової діяльності.

- Професійне навчання: здійснюється після закінчення школи і спрямоване на опанування обраної професії.
- Професійна адаптація: формуються індивідуальні стилі діяльності, переважає система виробничих та соціальних взаємин у колективі.
- Самореалізація в праці: включає виконання професійних завдань та досягнення особистісних і соціальних очікувань, пов'язаних з професійною діяльністю[3].

Отже, професійне самовизначення пронизує весь життєвий шлях людини, забезпечуючи її інтеграцію у професійний і соціальний простір та поступове набуття компетентності як у виборі, так і у виконанні професійних ролей.

З наведеного визначення професійного самовизначення випливають кілька важливих методологічних висновків. По-перше, цей процес не є пасивним психологічним явищем, а завжди пов'язаний із конкретною діяльністю особистості. По-друге, для його реалізації необхідне формування у людини образу бажаного майбутнього, тобто усвідомлення власного «хочу». По-третє, важливо, щоб особистість розуміла власні психофізіологічні можливості та обмеження - іншими словами, усвідомлювала своє «можу». По-четверте, оскільки самовизначення включає пошук власного місця в системі міжособистісних відносин, людина повинна враховувати і потреби конкретного соціуму, в якому вона перебуває, тобто визначити своє «треба». [3]

Таким чином, професійне самовизначення можна вважати успішним лише за умови, коли особистість одночасно узгоджує три ключові чинники: власні професійні прагнення («хочу»), реальні психофізіологічні можливості («можу») та актуальні потреби ринку праці («треба»).

1.2. Особливості вибору професії в старших класах

Проблема вибору професії посідає одне з центральних місць у структурі життєвого та професійного самовизначення особистості. Професійний вибір виступає не лише актом прийняття рішення щодо майбутньої діяльності, а й

складним процесом усвідомленого самовизначення, у межах якого індивід формує власну життєву позицію та визначає напрями подальшого розвитку. Саме характер професійного вибору значною мірою зумовлює особливості соціальної адаптації, самореалізації та професійного становлення людини.

За своїм змістом професійне самовизначення учнівської молоді є багатовимірним явищем, що охоплює соціально-економічні, медико-фізіологічні та психолого-педагогічні аспекти. За сферою впливу воно має соціальний характер, оскільки результати професійного вибору відображаються не лише на індивідуальному рівні, а й на функціонуванні суспільства загалом, зокрема на ринку праці та економічному розвитку. Завершення процесу професійного самовизначення пов'язується з формуванням відносно стійкої системи переконань, ціннісних орієнтацій, життєвих принципів і професійної мотивації, а також із досягненням стабільного соціального статусу.

Професійна діяльність є важливою умовою життєвого самоствердження особистості, оскільки саме через професію людина реалізує свої здібності, задовольняє основні потреби та інтегрується у соціальне середовище. У цьому контексті вибір професії розглядається як необхідна ланка цілісного процесу особистісного й професійного становлення.

Процес професійного вибору має поетапний характер і розгортається впродовж кількох вікових періодів. На ранніх етапах розвитку, приблизно до 11 років, домінує період фантазій, у межах якого уявлення про майбутню професію носять умовний і часто ідеалізований характер. Наступним є період пробних виборів, що охоплює вік від 11 до 17 років і включає кілька стадій. На першій стадії визначальними є пізнавальні інтереси школярів (11–12 років). У подальшому провідного значення набувають індивідуальні здібності, рівень обдарованості та сформовані вміння (13–14 років). У віці 15–16 років професійні орієнтації все більше ґрунтуються на системі особистісних цінностей. Завершальною стадією цього періоду є перехід до нової соціальної ситуації розвитку, що супроводжується переосмисленням життєвих планів і професійних намірів.

Після досягнення 17-річного віку розпочинається етап реалістичного професійного вибору, який включає дослідницьку стадію, стадію кристалізації професійних намірів, пов'язану з оцінкою зовнішніх і внутрішніх чинників вибору, а також стадію деталізації, на якій здійснюється остаточне уточнення професійної перспективи.

Залежно від провідних мотивів професійного самовизначення виокремлюють декілька рівнів реалістичного вибору. Економічний рівень характеризується орієнтацією на матеріальне забезпечення та прагненням до високого рівня доходу. Соціальний рівень визначається спрямованістю на здобуття престижної професії та високого соціального статусу. Духовний рівень передбачає домінування мотивів саморозвитку, самореалізації та розкриття творчого потенціалу особистості.

Дослідження, проведені Б. Федоришин, засвідчують, що процес професійного вибору розгортається в різні вікові періоди та має нерівномірний характер. Зокрема, у віці від 11 до 20 років професійне самовизначення здійснюють близько 12,5% осіб, у період від 21 до 30 років - переважна більшість (66%), тоді як у віці 31–40 років остаточний вибір професійного шляху припадає на 17,4%. При цьому найраніший початок професійної діяльності характерний для сфери мистецтва, тоді як найпізніший - для галузей науки та політики [21].

Разом із тим, у реальних умовах не кожній людині вдається здійснити оптимальний професійний вибір. У психологічній науці накопичено значний емпіричний та теоретичний матеріал, який дозволяє проаналізувати труднощі, що виникають у процесі усвідомленого професійного самовизначення. Вибір професії розглядається як поетапний процес формування та ухвалення рішення, що включає низку взаємопов'язаних стадій.

На першому етапі актуалізується проблема професійного вибору та формується загальна установка на прийняття рішення. Другий етап пов'язаний із визначенням джерел професійно значущої інформації та осіб, здатних надати кваліфіковану допомогу у виборі майбутньої діяльності. На третьому етапі

відбувається цілеспрямований збір інформації, що відображає особливості конкретної ситуації професійного вибору. Четвертий етап характеризується формуванням узагальненого уявлення про можливі варіанти професійної реалізації. П'ятий етап включає пошук альтернативних рішень та їх критичну оцінку. На завершальному, шостому етапі, здійснюється остаточне прийняття рішення щодо вибору професії [24].

Професійний вибір, що здійснюється на основі аналізу власних індивідуальних ресурсів і співвіднесення їх із вимогами конкретної професійної діяльності, виступає важливою передумовою самоствердження особистості в суспільстві та одним із ключових рішень у житті людини. У психологічному вимірі вибір професії має двоаспектний характер і включає: по-перше, суб'єкта вибору - особу, яка приймає рішення; по-друге, об'єкт вибору - професійну діяльність як систему вимог і можливостей. Взаємодія цих складових зумовлює складність і багатоваріантність процесу професійного самовизначення [16].

Вибір професії не є одноразовим актом, а являє собою тривалий динамічний процес, що складається з послідовних етапів, які органічно поєднуються між собою. Тривалість та зміст кожного з них визначаються як зовнішніми соціально-економічними умовами, так і індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта професійного вибору [2].

На кожному з етапів можливе виникнення типових помилок і проблемних ситуацій, які ускладнюють подальшу професійну адаптацію та можуть негативно впливати на ефективність професійної реалізації особистості.

У межах аналізу ситуації професійного вибору Г. О. Балл виокремлює вісім умовних «кутів» її розгляду. Такий підхід зумовлений тим, що старшокласник у процесі професійного самовизначення орієнтується не лише на інформацію про зміст і вимоги різних професій, а й на широкий спектр соціальних та міжособистісних чинників.

1) Позиція старших членів сім'ї. Участь батьків у професійному виборі дитини є закономірною, оскільки вони відчувають відповідальність за її майбутнє та життєву успішність. У ряді випадків батьки декларують повну

свободу вибору, водночас очікуючи від старшокласника високого рівня самостійності, відповідальності та ініціативності. Проте нерідко трапляються ситуації, коли дорослі не погоджуються з вибором дитини, вважаючи її ще недостатньо зрілою для прийняття такого рішення, і наполягають на перегляді професійних намірів.

Суттєвою перешкодою для адекватного професійного самовизначення можуть виступати батьківські установки, пов'язані з прагненням компенсувати власні нереалізовані можливості через професійні досягнення дітей. У таких випадках майбутня професія дитини розглядається як засіб реалізації очікувань батьків, що не завжди узгоджується з індивідуальними інтересами та здібностями самого старшокласника [6]. Досвід свідчить, що діти часто погоджуються з вибором батьків, розраховуючи на їхню підтримку під час вступу до закладів освіти, водночас недооцінюючи той факт, що професійну діяльність у подальшому здійснюватимуть саме вони. Подібні ситуації нерідко супроводжуються внутрішніми або відкритими конфліктами, що ускладнюють процес професійної адаптації.

2) **Позиція однолітків (друзів, товаришів).** У старшому шкільному віці міжособистісні зв'язки з ровесниками набувають особливої значущості, що зумовлює їхній помітний вплив на професійні орієнтації учнів. Інтерес до майбутнього професійного шляху стає спільною темою обговорення в середовищі однолітків, а позиція референтної мікрогрупи може істотно коригувати індивідуальні плани. У низці випадків саме думка друзів або прагнення зберегти групову приналежність виступає вирішальним чинником у виборі напряму подальшого навчання чи професійної діяльності.

3) **Позиція вчителів та шкільних педагогів.**

Вчителі, класні керівники та інші педагогічні працівники відіграють важливу роль у процесі професійного самовизначення старшокласників. Спостерігаючи за учнем у навчальній діяльності, педагог отримує можливість оцінювати його інтереси, нахили, інтелектуальні та особистісні особливості, рівень підготовленості та працездатності. На основі тривалого професійного

спостереження вчитель формує уявлення про потенційні можливості учня, якими сам школяр може ще не повною мірою усвідомлювати. Саме тому педагогічна оцінка здатна як підтримати професійні наміри старшокласника, так і суттєво вплинути на їх перегляд.

4) Особисті професійні плани. У структурі життєдіяльності особистості уявлення про близьке та віддалене майбутнє відіграють визначальну роль. Професійні плани старшокласника формуються як система уявлень про бажаний професійний шлях, що включає основну мету, проміжні завдання, а також способи та засоби їх досягнення. Характер і зміст таких планів зумовлюються індивідуальними особливостями мислення, рисами характеру, рівнем життєвого досвіду та соціального оточення. Водночас професійні плани істотно різняться за ступенем усвідомленості, реалістичності та відповідності можливостям конкретної особистості.

5) Здібності. Професійні здібності старшокласників доцільно розглядати не лише у контексті навчальної успішності, а й у ширшому вимірі - як потенціал до різних форм соціально значущої діяльності. Саме рівень розвитку здібностей, нахилів і талантів виступає основою майбутньої професійної придатності та ефективності професійної діяльності.

6) Рівень домагань на суспільне визнання. Реалістичність професійних домагань є важливим показником психологічної готовності старшокласника до вибору професії. Адекватна оцінка власних можливостей у поєднанні з урахуванням вимог обраної діяльності розглядається як початковий етап професійної підготовки та умова успішної самореалізації в майбутньому.

7) Інформованість. Наявність повної, достовірної та несуперечливої інформації про професії, умови праці, вимоги до фахівців і перспективи професійного розвитку є важливим чинником усвідомленого вибору. Обмежена або спотворена інформація може призводити до формування нереалістичних очікувань і помилкових професійних рішень.

8) Схильності. Схильності особистості формуються й проявляються безпосередньо в діяльності. Усвідомлено залучаючись до різних видів

активності, людина має можливість коригувати власні інтереси та змінювати напрями професійних уподобань. Для старшокласників це має особливе значення, оскільки розвиток професійних інтересів виступає важливим шляхом до визначення майбутнього професійного напрямку [11].

З позицій психології розвитку професійне самовизначення з урахуванням вікових особливостей учнів доцільно розглядати як поетапний процес, що включає чотири основні стадії. Першою є стадія дитячої гри, у межах якої відбувається виконання окремих професійних ролей та елементів відповідної поведінки. Другою стадією виступає підліткова фантазія, що проявляється в уявному ототожненні себе з представниками певних професій. Третя стадія пов'язана з попереднім вибором професії, який передбачає аналіз і диференціацію різних видів діяльності з огляду на інтереси, здібності та ціннісні орієнтації особистості. Завершальною стадією є прийняття остаточного рішення, що включає визначення рівня кваліфікації, обсягу й тривалості професійної підготовки, а також вибір конкретної спеціальності.

У межах аналізу процесу професійного самовизначення Л. Д. Столяренко виокремлює низку послідовних етапів вибору професії. Першим із них є етап первинної професійної орієнтації, для якого характерні недостатньо диференційовані уявлення про світ професій, ситуативне розуміння особистісних якостей, необхідних для виконання професійної діяльності, а також нестійкість професійних уподобань. Зазначений етап є типовим для молодшого шкільного та підліткового віку.

Наступним є етап безпосереднього вибору професії, що припадає на старший шкільний вік, або період ранньої юності. На цьому етапі формуються та поступово зміцнюються відносно реалістичні й адекватні професійні наміри, а особистість стає на шлях практичного опанування обраної сфери діяльності через початок трудової діяльності, самоосвіту або навчання у закладах професійної чи фахової передвищої освіти.

Третій етап пов'язаний із професійним навчанням, яке розглядається як активне засвоєння змісту обраної професії та водночас як своєрідна перевірка

правильності зробленого професійного вибору. У процесі професійного навчання відбувається уточнення уявлень про майбутню діяльність і корекція професійних намірів.

Четвертим етапом є професійна адаптація, що характеризується входженням особистості в систему виробничих і соціальних відносин, а також формуванням індивідуального стилю професійної діяльності. Завершальним етапом виступає самореалізація в праці, яка пов'язана з реалізацією або, навпаки, нереалізацією очікувань, що були сформовані на попередніх стадіях професійного розвитку [2].

Слід зазначити, що в сучасних психологічних дослідженнях відсутній єдиний підхід до визначення кількості та змісту етапів професійного самовизначення. Так, зокрема, П. Перепел виокремлює такі етапи: формування професійних намірів і усвідомлений вибір професії; оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками; активне входження в професійну діяльність і соціально-професійна адаптація; розвиток професійної майстерності, творчого потенціалу та самореалізація особистості у професійній діяльності [11].

У працях вітчизняних науковців - Г. О. Балл, П. Перепел, В. В. Рибалка, Б. Федоришин - розвиток особистості розглядається у контексті допрофесійного та власне професійного етапів. При цьому підкреслюється, що ефективне професійне самовизначення передбачає сформованість активної профорієнтаційної позиції, у межах якої особистість через специфічну інформаційно-пізнавальну діяльність не лише обирає професію, а й цілеспрямовано формує себе як суб'єкта професійного розвитку.

Вітчизняні дослідники проблеми професійного становлення особистості виокремлюють сім послідовних етапів розвитку професійного самовизначення. Особливу увагу вони приділяють періоду ранньої юності, у межах якого центральною проблемою стає уточнення майбутнього соціально-професійного статусу особистості та початок цілеспрямованого формування професійно значущих якостей. Цей процес відбувається в умовах поглибленого вивчення

тих навчальних дисциплін, до яких у старшокласників сформувалися стійкі пізнавальні інтереси [7].

Зазначене дає підстави стверджувати, що в період ранньої юності сутність професійного самовизначення зосереджується насамперед на виборі конкретної професії та визначенні власного місця в системі соціально-професійних груп. Саме з цим вибором пов'язані життєві плани, очікування, мрії та роздуми старшокласників. Ступінь усвідомленості й складності цих уявлень відображається у професійних домаганнях, які виявляються у прагненні до певного професійного середовища, виконання визначених трудових функцій, досягнення бажаного соціально-професійного статусу та інших характеристик успішної професійної діяльності.

У межах структурно-функціонального підходу професійне самовизначення старшокласника розглядається як цілісна система, що включає мотиваційний, когнітивний, поведінковий та «Я»-компоненти. Мотиваційний компонент відображає ставлення особистості до необхідності професійного вибору та рівень її внутрішньої готовності до цього процесу. Когнітивний компонент пов'язаний зі сформованістю образу «Я у світі професій», який акумулює інформаційні уявлення та знання, необхідні для усвідомленого професійного самовизначення. Поведінковий компонент виявляється у практичній реалізації професійних намірів, основою якої виступає вчинок як форма активного самозростання та самореалізації особистості.

Завершення навчання в закладі загальної середньої освіти актуалізує для юнаків і дівчат необхідність у найближчій перспективі включитися до певної професійної спільноти. Обране професійне середовище висуває низку вимог до рівня професіоналізму, фізичного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку особистості. Водночас кожен старшокласник на момент закінчення школи має певний рівень сформованості цих характеристик, що становить сукупність його актуальних ресурсів розвитку. Зазначені ресурси є результатом попередньої навчально-пізнавальної діяльності та цілеспрямованої профорієнтаційної роботи [1].

Оскільки старшокласник уже перебуває в полі об'єктивних вимог майбутнього професійного середовища, ця ситуація виступає реально існуючою умовою його розвитку та джерелом внутрішніх переживань. Усвідомлення необхідності вирішення проблеми професійного вибору зумовлює формування емоційно-суб'єктивного ставлення до власного професійного майбутнього. У процесі активізації наявних особистісних ресурсів для подолання суперечності між вимогами обраної професії та індивідуальними можливостями старшокласника у його свідомості виникають емоційно насичені образи себе у світі професій. Саме ці образи формують мотиваційну основу для розгортання потенціалу професійного самовдосконалення.

Сформованість ієрархічно впорядкованої системи мотивів самовдосконалення визначає мотиваційний компонент структури професійного самовизначення, який відображає емоційно забарвлене ставлення особистості до майбутньої професійної діяльності [1]. Показниками мотиваційного компонента виступають складові спрямованості особистості як її підструктури, зокрема інтереси, мотиви, установки, наміри, ціннісні орієнтації, потреби та нахили. Критеріями сформованості мотиваційного компонента професійного самовизначення старшокласника є чіткість ієрархії мотивів, їх відносна стійкість і реальна дієвість у регуляції поведінки. Сукупність зазначених показників визначає характер ставлення учня старшої школи до вибору майбутньої професії.

Наступний компонент структури професійного самовизначення пов'язаний із актуалізацією та залученням невикористаних внутрішніх резервів особистості, необхідних для її професійного зростання. Використання цих ресурсів забезпечує узгодження особистісних прагнень старшокласника з об'єктивними вимогами майбутньої професійної діяльності [2].

Наявні ресурси саморозвитку особистості концентруються в уявленні про «Я»-реальне, яке формується в межах поточної соціальної ситуації розвитку, що в найближчій перспективі зазнає істотних змін. У нових умовах особливої актуальності набувають питання професійного входження до певної

соціально-професійної групи. У зв'язку з цим поряд із образом «Я»-реального формується образ «Я»-у світі професій, який відображає уявлення старшокласника про себе відповідно до норм, цінностей і вимог професійного середовища. Неузгодженість між цими «Я»-образами виступає внутрішнім рушієм самодіяльності особистості, активізує механізми самопізнання та самооцінки й стимулює мобілізацію невикористаних резервів для розгортання потенціалу професійного самовдосконалення.

Актуалізація та залучення внутрішніх, раніше нереалізованих ресурсів особистості, що виявляються в процесі самопізнання, сприяють розширенню та збагаченню структури «Я»-реального дитини, а також формуванню її уявлень про «Я»-у професійному просторі. Узгодження цих складових у внутрішньому світі особистості становить основу становлення «Я»-майбутнього. Образ майбутнього «Я» має динамічний характер і різний рівень конкретизованості, що зумовлюється наявними актуальними ресурсами особистості (фізичними, соціальними, інтелектуальними, духовними) та потенціалом залучення прихованих резервів професійного саморозвитку. Взаємопроєкція «Я»-реального дитини на «Я»-у сфері професійної діяльності та їх узгодження з образом «Я»-майбутнього визначають цілісність і зміст «Я»-концепції особистості.

Когнітивний компонент потенціалу професійного самовдосконалення відображає здатність старшокласника до усвідомленої та продуктивної діяльності, яка передбачає поетапний перехід від самоаналізу й самооцінки до цілеспрямованого саморозвитку в обраному професійному напрямі. Основними показниками сформованості цього компонента є знання про власні індивідуально-психологічні особливості, особистісні можливості та професійні наміри.

Критеріями розвитку когнітивного компонента потенціалу професійного самовдосконалення старшокласника виступають адекватність самооцінки, глибина, усвідомленість і стійкість знань про власні індивідуальні

характеристики, а також розуміння вимог майбутнього професійного середовища.

Досягнення старшокласником відповідного вікового рівня розвитку, сформованість процесів самопізнання та усвідомлення специфіки майбутньої професійної діяльності, поєднані з адекватною самооцінкою та стійкою, внутрішньо мотивованою спрямованістю, створюють психологічні передумови для активного самовдосконалення. У такому разі самодіяльність дитини набуває емоційно насиченого характеру й орієнтується на пошук ефективних шляхів особистісного зростання.

У зв'язку з цим доцільно виокремити поведінковий компонент професійного самовизначення старшокласника, який відображає рівень його включеності в різні форми активної пізнавально-перетворювальної діяльності. Реалізація цього компонента передбачає практичне використання невикористаних резервів особистісного зростання відповідно до вимог обраної професії. Основною одиницею аналізу поведінкового компонента виступає конкретний вчинок особистості.

У структурі професійного самовизначення старшокласника виокремлюють загальнотрудові та спеціальні вміння. Спеціальні вміння передбачають здатність учня самостійно знаходити, аналізувати та ефективно використовувати інформацію, необхідну для здійснення вибору майбутньої професії. Це включає дані про власні індивідуальні особливості, вимоги конкретних професій, тенденції та попит на ринку праці тощо. Наявність таких умінь і навичок є ключовою для узгодження особистісних потреб зі шляхами реалізації професійних намірів, корекції професійних перспектив та пошуку суб'єктивно значущих компромісів у виборі професійного шляху. Критеріями сформованості поведінкового компоненту виступають точність і ефективність володіння відповідними вміннями та навичками.

У межах «Я»-компонента структури професійного самовизначення можна виділити дві основні складові. Першою є ціннісні орієнтації, змістовність яких відображає рівень самосвідомості особистості та її психологічну зрілість.

Другим показником є самооцінка, яка характеризує відповідність суб'єктивної оцінки власних можливостей та якостей реальному стану справ, включаючи фізичні та інтелектуальні здібності, мотиви, цілі та завдання поведінки, а також ставлення до оточуючих і до себе самого.

Таким чином, показниками «Я»-компонента професійного самовизначення виступають ціннісні орієнтації і самооцінка як прояви самосвідомості. Критеріями їхнього оцінювання є стійкість та змістовність ціннісних орієнтацій і адекватність самооцінки [11].

Урахування зазначеної структури, показників і критеріїв визначення рівнів сформованості готовності старшокласників до професійного самовизначення є важливим чинником ефективності профорієнтаційної роботи. Основним результатом професійного самовдосконалення у даному віковому періоді має стати усвідомлений і аргументований вибір майбутньої професії та відповідного навчального закладу для подальшого професійного навчання та опанування обраної сфери діяльності.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Опис методик та програми дослідження.

Для дослідження були обрані наступні методики:

«Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості»

Дана методика допомагає визначити провідні потреби – мотиватори особистості. Методологічною основою служить теорія мотивації Д. Макклелланда.

Інструкція. Вам пропонується 15 тверджень, висловити свою згоду («повністю згоден» - ПЗ) або незгоду («не згоден» - НЗ) за п'ятибальною системою. Свою відповідь необхідно підкреслити або обвести кружком (Див. додаток А).

У сумі в кожній колонці має вийти від 5 до 25 балів. Та колонка, в якій сума балів буде найвищою, і визначить вашу домінуючу потребу – мотиваційну домінанту особистісної активності.

Процедура: методика проводилась в індивідуальному порядку. Процедура виконувалась лише один раз. До опитування був наданий бланк формату А4.

«Методика визначення типу особистісного (професійного) самовизначення (Дж. Роттера)»

Для визначення рівня суб'єктивного контролю оптантів використовується опитувальник РСК, який містить 44 твердження про різні життєві ситуації. Оптант відповідає «так», якщо він згідний з судженням і «ні», якщо не згідний. За ключем підраховується рівень суб'єктивного контролю, який свідчить про екстернальність чи інтернальність особистості. (Див. додаток Б).

Результати подаються в балах. Нараховується по 1 балу за кожну відповідь, яка співпала з ключем. Потім шляхом додавання знаходиться загальна сума балів по 5 шкалах:

Із – шкала загальної інтернальності;

Ід – шкала інтернальності в області досягнень;

Ін – шкала інтернальності в області невдач;

Іт – шкала інтернальності в області трудових відносин;

Ім – шкала інтернальності в області міжособистісних відносин.

Процедура: методика проводилась в індивідуальному порядку.

Процедура виконувалась лише один раз. До опитування був наданий бланк формату А4.

«Методика визначення професійних переваг особистості (ППО) (Л. Н. Кабардова)»

Опитувальник має 60 тверджень (Див. додаток В).

Інструкція: Уважно прочитати кожне твердження опитувальника. На кожне з них Ви повині дати три відповіді за наведеними питаннями і оцінити свої відповіді в балах (від 0 до 2);

А. Як добре Ви вмієте робити те, що вказано в твердженні?

- роблю, як правило, добре – 2 бали.
- роблю посередньо – 1 бал.
- роблю погано (зовсім не вмію) – 0 балів.

В. Які почуття виникали у Вас, коли ви це робили?

- позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали.
- нейтральні (все одно) – 1 бал.
- негативні (неприємно, нецікаво, важко) – 0 балів.

С. Хотіли б Ви, щоб вказана в твердженні дія була включена у Вашу майбутню роботу?

- так – 2 бали.
- все одно – 1 бал.
- ні – 0 балів.

Для кожного твердження Ви оцінюєте спочатку Ваше «вміння» (А), потім – «відношення» (В) і потім – бажання (С).

Підраховується загальна сума балів за трьома шкалами (уміння, відношення, бажання) в кожній професійній сфері:

- «Людина - людина» ,
- «Людина – природа нежива»,
- «Людина – знакова система»,
- «Людина – художній образ»,
- «Людина – природа жива»,
- «Людина – техніка».

Процедура: методика проводилась в індивідуальному порядку. Процедура виконувалась лише один раз.

Після складання програми психодіагностичного обстеження учнів з метою аналізу мотиваційного та поведінкового компонентів (перший етап дослідження), ми перейшла до другого етапу дослідження - збору емпіричних даних, проводилося анкетування, методики.

2.2. Аналіз отриманих результатів

За результатами діагностики мотиваторів соціально – психологічної активності особистості, серед трьох шкал потреб найбільш домінуючою виявилася – шкала досягнення успіху в цілому, 45% (15) респондентів віддали перевагу саме цьому мотивові. Тобто переважає прагнення досягати високих успіхів у праці або навчання. Потреба в досягненні і потреба у визначенні є єдиними із найсильніших соціогенних потреб старших підлітків і виступають як умови формування нових потреб, інтересів і прагнень.

Друга домінуюча потреба є тенденція до аффіліації, 35% (12) респондентів прагнуть бути в оточенні інших людей. Для них характерне прагнення до спілкування, емоційного контакту з іншими людьми, більше прагнуть до встановлення дружніх відносин.

І найменше виражена це тенденція до влади 20% (6) респондентів, для них характерний низький рівень мотивації влади, прагнення до придбання влади над іншими людьми.

Результати відображено у (табл. 2.1.) та графічно (див. рис. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Результати діагностики мотиваторів соціально – психологічної активності

№	Досягнення успіху в цілому	Прагнення до влади	Тенденція до аффіліації
1	23	17	22
2	25	25	24
3	24	24	25
4	25	16	20
5	22	16	20
6	18	19	22
7	20	18	23
8	17	21	23
9	19	22	21
10	18	21	18
11	15	24	21
12	15	13	17
13	21	19	19
14	10	21	24
15	23	17	21
16	17	18	17
17	20	19	18
18	20	18	19
19	17	17	21
20	22	11	22
21	22	16	23
22	18	18	23
23	23	17	22
24	25	17	25
25	23	18	21
26	22	17	22
27	22	19	24
28	18	20	17

29	19	19	18
30	20	19	18
Z	45%	20%	35%

Отримані дані подані в діаграмі

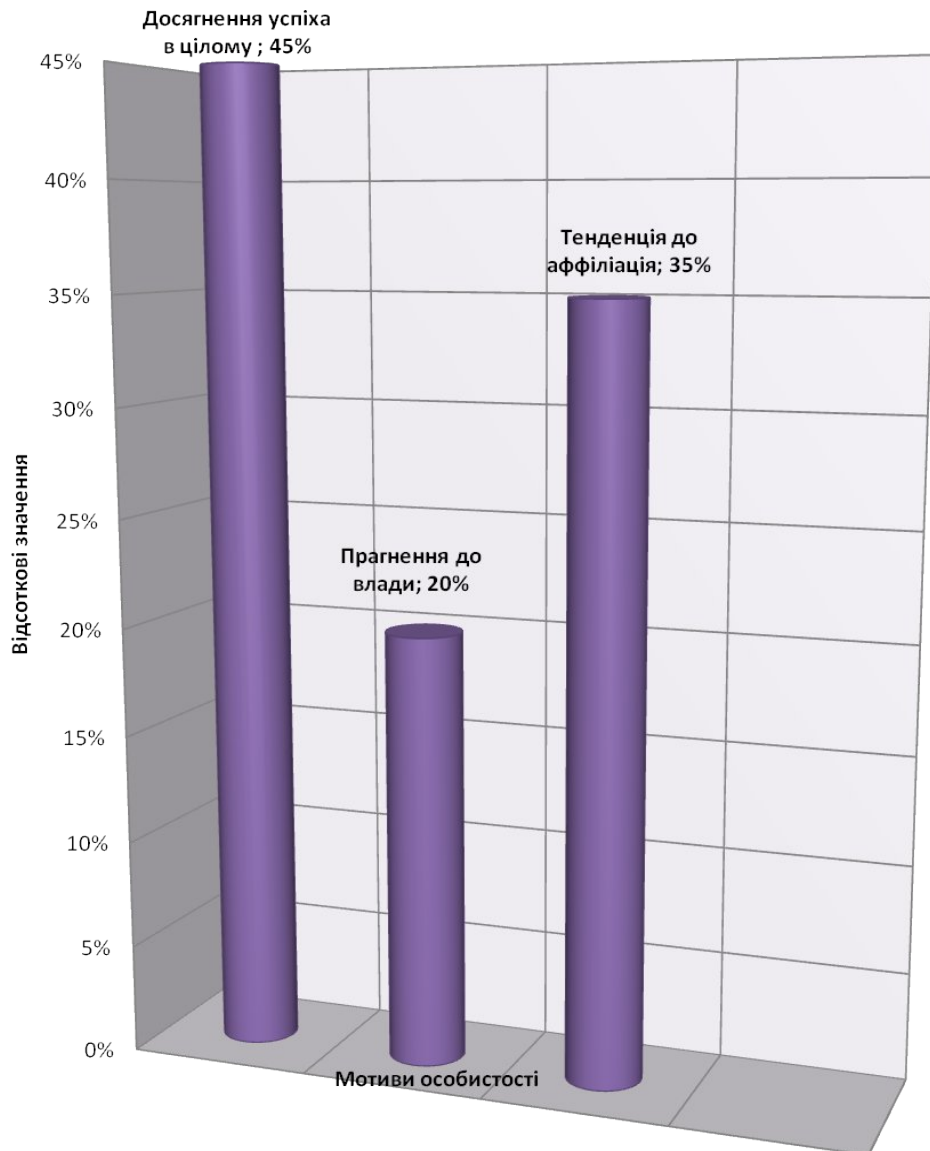

Рис. 2.1. Результати діагностики мотиваторів соціально психологічної активності особистості

Отримані результати дослідження за методикою «Визначення типу особистісного (професійного) самовизначення», свідчить, що 73% (23) досліджуваних мають інтернальний тип локалізації суб'єктивного контролю

над різними життєвими ситуаціями. Тобто для них характерне вираження приписувати свої успіхи та досягнення власним зусиллям, аналогічно розглядають інтерналі і свої невдачі. В області трудових відносин виявляють відповідальність за доручену справу, прагнення до самостійності в навчальній і трудовій діяльності. В області міжособистісних відносин, характеризують ініціативність, вміння розв'язувати конфлікти, налагоджувати відносини з людьми.

23% (7) респондентів є екстерналами. В області досягнень свої успіхи приписують щасливому випадку обставин. Невдачі теж є збігом обставин. Екстернали в області трудових відносин покладаються на керівника, дорослого, вчителя. В міжособистісних відносинах воліють підкорятися думці більшості, уникають ускладнення в людських відносинах, неприємних контактах.

Визначаючи рівень суб'єктивного контролю, можна сказати, про особистісне (професійне) самовизначення старшокласників.

Таким чином результати за даною методикою показали, що 73% учнів зробили самостійний, обґрунтований, свідомий професійний вибір. Інші 23% зробили свій професійний вибір, але під впливом випадкових факторів –порад батьків, товаришів.

Результати відображено у (табл. 2.2.) та графічно (див. рис. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Результати визначення типу особистісного (професійного) самовизначення

№	Інтернальність - екстернальність					Тип професійного самовизначення
1	25	9	6	5	3	Інтернал
2	27	7	6	4	2	Інтернал
3	28	7	7	4	3	Інтернал
4	36	10	10	7	3	Інтернал
5	28	7	6	5	4	Інтернал
6	33	10	6	7	3	Інтернал
7	29	9	6	6	2	Інтернал
8	18	9	8	5	4	Екстернал
9	19	7	6	6	3	Екстернал

10	29	8	7	5	2	Інтерналі
11	24	6	7	5	3	Екстерналі
12	22	6	7	3	1	Екстерналі
13	20	4	4	3	2	Екстерналі
14	23	9	3	4	2	Інтерналі
15	27	6	6	6	2	Інтерналі
16	26	7	7	5	1	Інтерналі
17	28	11	7	5	3	Інтерналі
18	20	4	5	6	0	Екстерналі
19	21	4	4	6	1	Екстерналі
20	27	7	6	3	2	Інтерналі
21	30	8	6	6	4	Інтерналі
22	25	7	6	5	2	Інтерналі
23	31	10	9	4	3	Інтерналі
24	29	9	8	6	4	Інтерналі
25	33	11	6	8	3	Інтерналі
26	30	9	7	5	3	Інтерналі
27	29	9	6	5	2	Інтерналі
28	34	9	8	6	4	Інтерналі
29	31	8	8	6	3	Інтерналі
30	30	7	8	6	3	Інтерналі
Інтерналі						73%
Екстерналі						23%

1. Із – шкала загальної інтернальності;
2. Ід – шкала інтернальності в області досягнень;
3. Ін – шкала інтернальності в області невдач;
4. Іт – шкала інтернальності в області трудових відносин;
5. Ім – шкала інтернальності в області міжособистісних відносин.

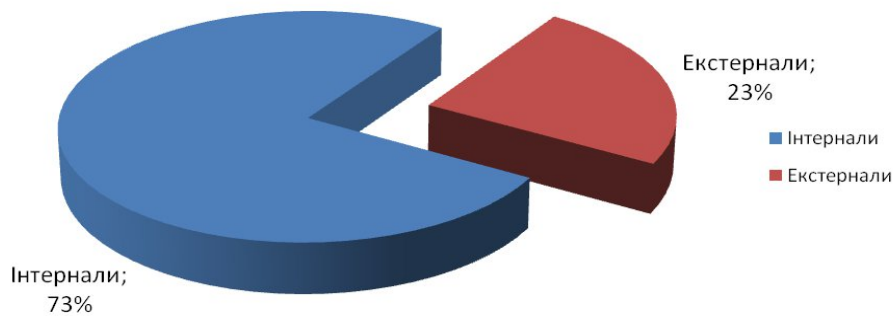

Рис. 2.2. Результати визначення особистісного (професійного) самовизначення

Аналізуючи результати за методикою «Визначення професійних переваг особистості» було встановлено, що 73% (22) респондентів мають найбільше переваг в (умінні, відношенні та професійному бажанні) в такому типі професійної діяльності, як «Людина-людина». Даному виду діяльності притаманна така класифікація професій: лікар, медсестра, стоматолог, вчитель, офіціант, перукар, психолог, соціальний працівник, продавець. Майже 13% (4) опитуваних віддали перевагу «Людина – художній образ», 10% (3) респондента – «Людина – техніка», 6% (2) – «Людина – природа нежива», дуже малий відсоток 3% (1) – «Людина – знакова система» і 0% - «Людина – природа жива».

Респонденти віддають перевагу професійній діяльності, пов'язаній з навчанням, вихованням, лікуванням, консультуванням, обслуговуванням, що нерозривно пов'язане з типом професії «Людина – людина».

Результати відображено у (табл. 2.3.) та графічно (див. рис. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Результати визначення професійних переваг особистості (ППО) (

№	Тип професійної діяльності																	
	ЗС			Т			ПЖ			ХО			Л			ПН		
	А	В	С	А	В	С	А	В	С	А	В	С	А	В	С	А	В	С
1	11	12	9	12	12	10	11	9	10	13	12	10	13	15	11	11	11	10

2	8	8	2	4	5	4	18	16	11	17	16	7	18	17	17	6	7	4
3	5	4	1	1	1	0	12	13	6	15	15	10	19	19	15	9	9	7
4	12	9	9	5	0	0	6	4	4	8	11	4	17	19	16	6	8	6
5	9	8	1	10	7	3	11	10	4	18	19	11	15	15	11	3	3	2
6	15	7	5	2	2	0	7	4	0	18	15	5	19	19	16	8	8	1
7	10	16	8	11	11	10	11	16	8	13	15	10	13	17	10	13	14	6
8	6	5	1	1	2	0	0	4	0	4	16	10	10	16	11	1	6	1
9	14	12	7	7	5	4	7	3	1	15	15	8	16	13	12	5	3	2
10	7	8	6	12	12	12	9	9	9	11	11	11	12	12	13	12	12	13
11	17	14	5	10	9	2	15	11	3	15	14	10	19	20	17	10	7	1
12	18	13	3	15	13	5	16	10	1	17	17	12	20	16	11	12	9	1
13	12	10	12	12	13	11	11	12	11	14	16	14	17	16	17	11	12	12
14	17	16	13	20	20	18	10	10	5	15	16	12	9	9	3	15	10	13
15	6	3	0	5	4	2	4	4	3	10	13	10	14	15	10	5	4	3
16	14	7	9	11	4	4	10	7	1	19	19	17	19	19	17	13	9	5
17	12	8	4	17	16	13	12	11	8	16	15	13	16	13	7	13	12	8
18	6	7	4	9	12	4	7	11	9	11	16	15	14	14	13	5	8	6
19	8	12	2	6	11	0	9	13	5	11	16	7	12	15	8	7	16	3
20	6	14	3	7	12	2	7	13	1	9	14	8	13	16	7	8	14	5
21	10	12	9	0	3	0	5	10	1	7	14	6	17	20	16	3	5	2
22	11	11	3	3	2	0	13	12	3	15	16	15	11	10	6	8	9	3
23	14	13	8	14	14	13	17	16	11	15	14	8	16	15	11	18	17	16
24	14	7	1	5	3	1	6	0	0	15	13	8	18	12	8	3	2	0
25	16	7	0	9	6	3	11	7	0	13	14	11	17	13	5	8	8	1
26	10	11	1	9	12	2	10	11	2	17	17	11	19	20	18	7	14	0
27	14	12	9	11	11	4	10	12	8	13	15	10	16	16	12	11	11	8
28	7	10	6	6	2	2	14	9	2	15	11	8	17	18	15	3	2	3
29	18	12	6	12	10	3	10	9	4	11	14	13	13	14	12	9	10	5
30	14	13	8	14	14	13	17	16	11	15	14	8	16	15	11	18	17	16
Z	1			3			0			4			22			2		
	3%			10%			0%			13%			73%			6%		

Отримані дані подані в діаграмі

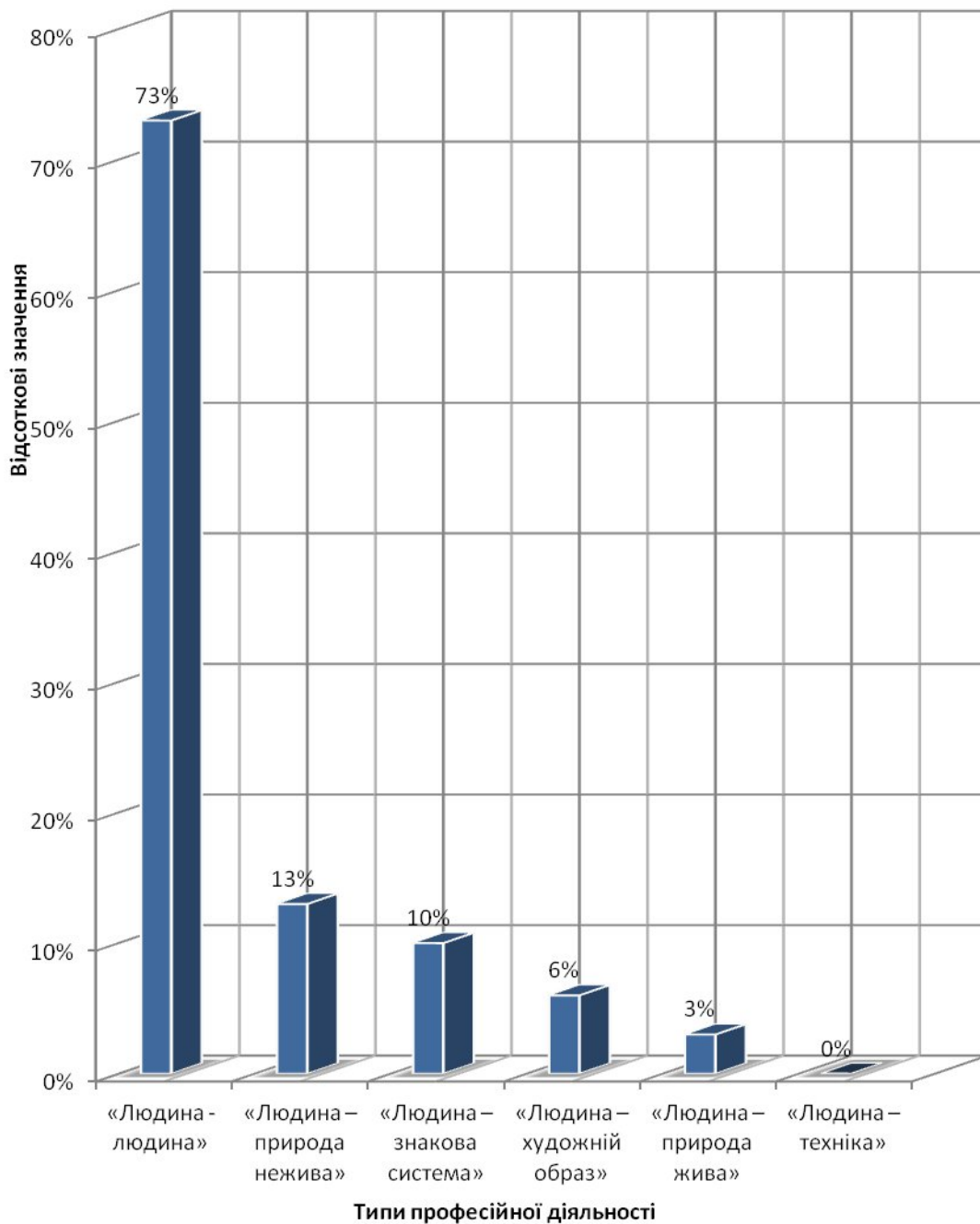

Рис 2.3. Результати визначення професійних переваг особистості (ППО) (

Аналіз констатуючого експерименту показав, що головним мотивом мотиваційного компоненту структури професійного самовизначення старшокласників – є досягнення успіху в цілому, прагнення досягати високих успіхів у праці або навчання. Результатом цього, поведінковим компонентом є самостійний, свідомий професійний вибір в сфері «Людина – людина».

Таким чином, професійне самовизначення особистості є одночасно процесом і результатом її загального професійного розвитку як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Результатом цього процесу в ранній юності є готовність старшокласника до професійного самовизначення, становлення якого супроводжується уточненням майбутнього соціально-професійного статусу та початком формування професійно-важливих якостей, необхідних для успішної професійної діяльності в майбутньому. Така готовність є особистісним утворенням, що формується в процесі цілеспрямованого впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру світу професій та їх вимоги до людини зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки:

1. Значущість проблеми професійного самовизначення підкреслюється тим, що професійна діяльність виступає фундаментом життя людини та визначальною функцією її самореалізації. Складність даного явища обумовлена поєднанням економічних, соціальних, психологічних та моральних чинників. Професійне самовизначення має інтегруватися у загальний процес життєвого самовизначення, що включає формування моральних переконань, ціннісних орієнтацій та загальної спрямованості особистості.

Професійне самовизначення розглядається як тривалий і динамічний процес, у якому відбувається усвідомлене узгодження наявних, але ще не реалізованих можливостей особистості з вимогами обраної або бажаної професії. У період ранньої юності результатом цього процесу є формування готовності до професійного самовизначення – нового особистісного утворення, яке виникає внаслідок цілеспрямованої діяльності та забезпечує узгодження знань старшокласника про структуру і зміст професійного світу з його власними здібностями, потребами та розвитком.

2. Вибір професії є ключовим рішенням, що визначає реалізацію права людини на задоволення життям та досягнення особистого щастя. Це стратегічний крок у житті особистості, який поєднує складність і відповідальність, оскільки передбачає свідоме формування життєвої позиції, що визначатиме способи вирішення життєвих завдань. Процес професійного самовизначення завершується досягненням стабільного положення в певній сфері соціального життя та формуванням відповідних переконань, принципів, ціннісних орієнтацій і мотиваційних установок.

3. Структурно-функціональна модель професійного самовизначення старшокласника охоплює мотиваційний, когнітивний, поведінковий та «Я»-компоненти.

Мотиваційний компонент відображає спрямованість особистості на вибір

майбутньої професії та формується через підструктури, що включають інтереси, мотиви, установки, наміри, ціннісні орієнтації, потреби та нахили. Ці складові визначають емоційно-мотиваційне ставлення старшокласника до професійного самовизначення.

Когнітивний компонент характеризує здатність учня до продуктивної діяльності, що передбачає первинний самоаналіз і самооцінку, а надалі – цілеспрямоване самовдосконалення у обраній професійній сфері. Його ключовими показниками є знання про власні індивідуальні особливості, можливості та бажання.

Поведінковий компонент відображає рівень активності старшокласника у різних формах пізнавально-перетворювальної діяльності та реалізацію невикористаних внутрішніх ресурсів особистості у відповідності до вимог обраної професії. Одиницею аналізу цього компоненту виступає конкретний вчинок, що демонструє рівень включеності дитини у практичну діяльність.

«Я»-компонент структури професійного самовизначення включає дві основні складові. Першою є ціннісні орієнтації, зміст яких відображає рівень самосвідомості та психологічної зрілості особистості. Другою – самооцінка, що характеризує відповідність суб'єктивної оцінки власних здібностей, мотивів і поведінки реальним можливостям та досягненням учня.

4. За результатами діагностики мотиваторів соціально-психологічної активності, найбільш домінуючою потребою виявилася потреба досягнення успіху, що спостерігалася у 45% (15 осіб) респондентів. Це свідчить про переважання прагнення досягати високих результатів у навчанні чи професійній діяльності. Потреби у досягненні та визначенні власного місця у професійному середовищі належать до найсильніших соціогенних мотивів старших підлітків та виступають ключовими чинниками формування нових інтересів, прагнень і потреб особистості.

Визначення рівня суб'єктивного контролю дозволило встановити ступінь особистісного (професійного) самовизначення старшокласників. Так, 73% (23 особи) учнів здійснили свідомий, обґрунтований та самостійний вибір професії,

тоді як 23% (7 осіб) прийняли рішення під впливом зовнішніх чинників, таких як поради батьків, думка однолітків або авторитетних осіб. Зазначений вид вибору, як правило, не відрізняється достатньою обґрунтованістю й адекватністю, що потребує подальшої цілеспрямованої роботи з особистістю.

За результатами методики «Визначення переваг особистості», найбільш усвідомлено та самостійно респонденти обирали тип професійної діяльності в категорії «Людина – людина». Учні віддають перевагу професіям, пов'язаним із навчанням, вихованням, лікуванням, консультуванням та обслуговуванням, що свідчить про виражену орієнтацію на соціально-значущу діяльність.

Таким чином, професійне самовизначення старшокласника є одночасно процесом і результатом загального професійного розвитку особистості як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Для учнів ранньої юності результат цього процесу проявляється у формуванні готовності до самостійного вибору професійного шляху, визначенні власних цінностей, мети та моральних норм у контексті майбутньої професійної діяльності та пов'язаного способу життя. Ступінь сформованості цього нового особистісного утворення також може розглядатися як критерій ефективності розвитку професійного самовизначення в даному віковому періоді.

Процес завершення професійного самовизначення відбувається тоді, коли у старшокласника формується позитивне ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності, що забезпечує готовність до успішної реалізації у професії та подальшої самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Формування готовності до професійної праці у контексті гуманізації освіти. Київ-Рівне, 2016. 211 с.
2. Баріхашвілі І. І., Ворона М. П., Грищенко Г.В., Старіков І. М. Психологічні основи профорієнтації і професійного самовизначення. Київ : «Видавничий дім «Професіонал», 2019. 208с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2018. 842с.
4. Браславська О. Активізація професійного самовизначення учнів у закладах загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2018. Вип. 1. С. 37–45.
5. Василик А.В., Вандоляк О.В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1.С. 344–354.
6. Горшеньова А.М. Роль сім'ї у професійній орієнтації старшокласників. *Постметодика*. 2015. № 1. С. 38–40.
7. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. Київ: Педагогічна думка. 2012. 160 с.
8. Кириченко В.В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії. Житомир, 2025. 109 с.
9. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 347 с.
10. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу сучасної молоді. Сєверодонецьк, 2018. 330 с.
11. Ляховченко Н.В., Петрук В.А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2024. № 4. С. 125–128.

12. Ляшенко Р.О. Взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2017. Вип. 12. С. 83–88.
13. Максименко С.Д. Прогнозування розвитку особистості як наукова проблема. *Наук. Вісник Миколаївського держ. пед. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського; серія «Психологічні науки»*. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2020. Т. 2, вип. 5. С. 3–19.
14. Мачуський В.В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Київ, 2021. 16 с.
15. Мельника О. В. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика. Київ : Академвидав, 2019. – 260 с
16. Морін О.Л. Закономірності професійного самовизначення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21 (2). С. 78–89.
17. Оліховська Л.П. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота.»* 2016. Вип 2. С. 102-114
18. Радчук Г.К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2022. Випуск 5. С.47-54
19. Рудюк О. В. Психологічні особливості професійного самовизначення безробітної молоді в процесі профорієнтації. *Соціальна психологія* 2016, № 3. С. 74-86
20. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 2025. 360 с.
21. Серета О.Ю. Особливості впливу соціально-психологічних чинників на професійне самовизначення старшокласників. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5. № 11. С. 268–282.

22. Сидоренко В.К. Професійне самовизначення як основа створення умов для забезпечення якості життя молодою людиною. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*. Київ, 2023. Вип. 192 (2). С. 148–159.
23. Скрипченко О. В., Л. В. Доменська, З. В. Огороднійчук та ін. Вікова психологія. Київ: Просвіта, 2021. 416 с.
24. Титаренко Т.М., Лебединська І.В. Життєві домагання особистості: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2017. 456 с
25. Туріщева Л. В. Психологія управління. Харків : Основа, 2025. 155 с.
26. Турчина Л.О. Педагогічні умови підготовки старшокласників до вибору професії в умовах профільного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2021. 20 с.
27. Федоренко Л.П. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 «Психологічні науки»*. Київ, 2018. Вип. 7. С. 143–149.
28. Чечко І.І. Професійне самовизначення старшокласників в контексті профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 146–152.
29. Чечко І.І. Професійне самовизначення старшокласників як передумова успішної професійної самореалізації та кар'єрного розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія* № 3, 2020. С 177-189

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика мотиваторів соціально – психологічної активності особистості

Твердження	ПЗ	НЗ
1. Я докладаю всіх зусиль для того, щоб поліпшити показники своєї роботи (навчання) в порівнянні з тим, що було раніше.	5 4 3 2 1	
2. Я отримую задоволення від того, що мені доводиться змагатися з ким-небудь, особливо якщо я при цьому виграю.	5 4 3 2 1	
3. Я часто помічаю, що розмовляю зі своїми колегами по роботі на «неробочі» теми.	5 4 3 2 1	
4. Мені подобається виконувати непросту роботу.	5 4 3 2 1	
5. Мені подобається брати на себе відповідальність.	5 4 3 2 1	
6. Мені подобається, коли оточуючі добре до мене ставляться.	5 4 3 2 1	
7. Я хочу знати, наскільки добре я виконав те чи інше завдання в дійсності.	5 4 3 2 1	
8. Я конфлікт з людьми, які роблять неприємні для мене вчинки.	5 4 3 2 1	
9. У мене хороші стосунки з колегами по роботі.	5 4 3 2 1	
10. Мені подобається ставити перед собою реальні завдання і виконувати їх.	5 4 3 2 1	
11. Мені подобається мати вплив на інших людей і використовувати цю перевагу в своїх цілях.	5 4 3 2 1	
12. Мені подобається належати до будь-яких груп або входити до складу тих чи інших організацій.	5 4 3 2 1	
13. Я отримую задоволення від виконання складних завдань.	5 4 3 2 1	
14. Я часто працюю над тим, щоб контролювати, що відбувається навколо мене.	5 4 3 2 1	
15. Мені більше подобається працювати в групі, ніж поодинці.	5 4 3 2 1	

--	--

Додаток Б

Методика визначення типу особистісного (професійного) самовизначення

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей та зусиль людини.
2. Більшість розлучень відбувається через те, що люди не захотіли пристосуватись один до одного.
3. Хвороба - справа випадку; якщо судилося захворіти, то нічого не вдієш.
4. Люди залишаються самотніми, тому що самі не виявляють зацікавленості та дружелюбності до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від сприятливих обставин.
6. Недоцільно витратити зусилля на завоювання симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини - батьки та добробут - впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється ефективнішим, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.
10. Мої оцінки в школі частіше залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), ніж від моїх власних зусиль.
11. Коли я планую, то вірю, що зможу здійснити їх.
12. Те, що багато людей вважає вдачею, насправді результат довгих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.

14. Якщо люди не підходять один одному, то яких би зусиль вони не докладали б, налагодити сімейне життя вони все ж не зможуть.
15. Те хороше, що я роблю, зазвичай правильно оцінюють інші.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Гадаю, що випадок або доля не відіграють важливої ролі в моєму житті.
18. Я намагаюсь не планувати заздалегіть, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої оцінки в школі найперше залежали від моїх зусиль та рівня підготовки.
20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.
22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя в жодному разі не є причиною моїх хвороб.
24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягти успіхів.
25. За погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.
26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити у стосунках в сім'ї, які склалися.
27. Якщо я дуже захочу, то зможу завоювати симпатії до себе будь-кого.
28. На молоде покоління впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків у їхньому вихованні часто марні.
29. Те, що зі мною трапляється, - результат моїх зусиль.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники чинять так, а не по-

іншому.

31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, очевидно, не виявила достатньо зусиль.

32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого хочу.

33. У неприємностях та невдачах, які були у моєму житті, частіше були винні інші люди, а не я сам.

34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею стежити та правильно одягати.

35. У складних обставинах я схильний почекати, поки проблеми вирішаться самі.

36. Успіх - результат наполегливої праці і мало залежить від випадку або везіння.

37. Я відчуваю, що саме від мене залежить щастя моєї родини.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я одним людям подобаюсь, а іншим - ні.

39. Я завжди схильний приймати рішення та діяти самостійно, а не сподіватись на допомогу інших або на долю.

40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, попри всі її старання.

41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити, навіть при найсильнішому бажанні.

42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати своїх можливостей, повинні звинувачувати в цьому тільки себе.

43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість невдач у моєму житті відбувалося від невміння, незнання або лінощів і мало залежали від удачі.

Додаток В

Методика визначення професійних переваг особистих (Л.Н. Кабардова)

1. Робити виписки, вирізки з різних текстів, збирати і групувати їх за певною ознакою.
2. Виконувати практичні завдання на лабораторних заняттях з фізики (складати і збирати схеми, розбиратися в причинах дії приладів і т.д.).
3. Тривалий час доглядати за рослинами.
4. Писати вірші, оповідання, писати реферати, твори, які визнаються цікавими.
5. Надавати посильну допомогу тим, хто її потребує.
6. Спостерігати і вивчати зоряне небо, відвідувати планетарії.
7. Виділяти з тексту основні лінії і складати конспект, план або новий текст.
8. Розбиратися у фізичних процесах, вирішувати задачі по фізиці.
9. Вести регулярні спостереження за рослинами і записувати їх в щоденник.
10. Своїми руками майструвати красиві вироби з дерева та інших матеріалів.
11. Терпляче, без роздратування учити когось, навіть якщо доводиться повторювати одне і те ж кілька разів.
12. Займатися пошуком і вивчати зразки каменів і мінералів.
13. Легко визначати помилки в письмових роботах з російської мови.
14. Розбиратися в хімічних процесах, вирішувати задачі.
15. Розбиратися в ознаках численних видів рослин.
16. Створювати твори графіки, живопису та скульптури.
17. Часто і довго спілкуватися з різними людьми, і це не набридає.
18. Вести календар погоди, вивчати клімат.
19. На уроках іноземної мови відповідати на питання, вести бесіду, складати і розповідати тексти.
20. Ремонтувати різні механізми та прилади (велосипед, автомобіль, мотоцикл, пилосос, праска і пр.)
21. Присвячувати свій вільний час спостереження за тваринами, догляду за ним.
22. Писати музику, пісні, що мають успіх у однолітків і дорослих.
23. Уважно, терпляче, не перебиваючи вислуховувати людей.
24. Дізнаватися про географічні відкриття і подорожі.
25. На уроках іноземної мови без особливих труднощів працювати з іноземними текстами.
26. Налагоджувати і лагодити електронну апаратуру (магнітофон,

колонки, комп'ютер, телевізор).

27. Регулярно без нагадування виконувати необхідну роботу з догляду за тваринами (годувати, чистити, лікувати, навчати, прибирати).

28. Не соромлячись для багатьох глядачів розігрувати різні ролі, наслідувати, зображати, декламувати.

29. Охоче займатися і захоплювати справою, грою, розповіддю дітей молодшого шкільного віку.

30. Займатися дослідями з хімії.

31. Виконувати завдання з математики та інших предметів, де потрібна виведення формул, застосування теорем, логічне мислення.

32. Ремонтувати замки, крани, меблі, іграшки.

33. Розбиратися в породах, видах тварин (коней, собак, птахів, риб, комах), знати їх зовнішні ознаки і звички.

34. Чітко розрізняти ознаки оригінальності і талановитості в художньому творі (книзі, кінофільмі, спектаклі, картині, скульптурі і т.п.), вміти довести свою думку усно і письмово.

35. Організовувати людей на загальні справи, проведення заходів.

36. Спостерігати і вивчати фізичні явища (теплоту, світло, електрику, магнетизм).

37. Вміти застосовувати закони, правила, формули при вирішенні різних математичних задач.

38. Виконувати дії, що вимагають хорошої координації і спритності рук: працювати на верстаті, швейній махайте, проводити монтаж і збірку виробів з дрібних деталей.

39. Відразу помічати найменші зміни в зовнішньому вигляді або поведінці тварин або рослин.

40. Грати на музичних інструментах, публічно виконувати пісні, танці.

41. Виконувати роботу, що вимагає обов'язкових контактів з різними людьми.

42. Дізнаватися про гідротехнічних спорудах (ГЕС, каналах, мотах, греблях).

43. Виконувати різні підрахунки і розрахунки, виводити з них закономірності та слідства.

44. Самостійно придумувати і конструювати нові вироби з типових деталей та вузлів.

45. Читати наукову літературу, слухати лекції та повідомлення з біології, анатомії, ботаніки, зоології.

46. Створювати на папері і в натурі нові, оригінальні моделі одягу, зачісок, прикрас, інтер'єри приміщень та ін предмети.

47. Впливати на людей: переконувати, вирішувати спори.

48. Дізнаватися про космічних дослідженнях, польотах космонавтів, відкриття в космосі.

49. Складати і малювати схеми, креслення, карти.

50. Виконувати завдання, в яких потрібно подумки представляти розташування фігур, предметів та їх частин в просторі.

51. Постійно займатися в біологічних гуртках, зоопарку, розпліднику.
52. Швидше і частіше за інших помічати в звичайному нові, дивовижні, незвичайні і прекрасні риси і сторони.
53. Співпереживати іншим людям, розуміти їх стан.
54. Розбиратися у властивостях різних матеріалів для виготовлення моделей, іграшок, інших предметів.
55. Акуратно і безпомилково виконувати «паперову» роботу: писати, складати документи, вираховувати, перевіряти.
56. Вибирати найбільш раціональний спосіб розв'язання задачі - технічної, математичної, логічної.
57. Долати труднощі при роботі з тваринами і рослинами: фізичну працю, бруд, неприємний запах, погану погоду і т.д.
58. Наполегливо, терпляче повторювати і доводити до досконалості створюване і чи виконується твір.
59. Говорити, повідомляти що-небудь, викладати свої думки вголос слухачам.
60. Займатися практичними роботами з географії та землеустрою: вимірюваннями на місцевості, плануванням, складанням карт, роботою з атласами.